

EWA ZAJĄC

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

**NARODZINY NOEGO W TRADYCJI BIBLIJNEJ
(RDZ 5,28-29)
ORAZ LITERATURZE APOKRYFICZNEJ
(1HEN 106-107, 1QAPGN II-V, 4Q534)**

W Izraelu, jak i na starożytnym Bliskim Wschodzie, pojedynczy człowiek wyprowadza swój byt i swoją istotową strukturę od Boga, Stwórcy wszystkiego, co istnieje. Jest on przekonany, że został stworzony nie w początkowym akcie stwórczym jako człowiek (אָדָם), lecz wraz z „człowieczeństwem” (אָדָם w Rdz 1,26-28). Wyrazem tego przekonania są z pewnością genealogie, w których widać udzielone na początku, w zdarzeniu stwórczym, przekazywanie życia. Prawo nauczało, iż dzieci są znakiem błogosławieństwa Bożego: „Błogosławiony będzie owoc twojego łona” (Pwt 28,4). Rozpoczynając opis pierwszego drzewa genealogicznego, autor kapłański wskazuje na ten związek (Rdz 5,1-3). Adam, który jak i jego żona, był stworzony na podobieństwo Boże, spłodził syna, podobnego do niego, niczym jego obraz. W ten kontekst wpisuje się także postać Noego, zamykającego ową genealogię. Jego historia życia oraz wydarzenia z jego udziałem (potop) znane są nie tylko w kulturach opartych na żydowskich czy chrześcijańskich tradycjach¹, jednakże epizod o jego niezwykłych narodzinach pozostaje w dużej mierze nieznanym. Powodem takiego stanu rzeczy jest fakt, że opowiadanie to zachowało się jedynie w pozabiblijnej literaturze judaizmu okresu Drugiej Świątyni, poświadczone w trzech tekstach: 1Hen 106-107, 1QapGn II-V oraz w rękopisie odnalezionym w 4. grocie qumrańskiej, opatrzonym numerem 4Q534. W ostatnim z nich nie zachowała się sama historia narodzin, aczkolwiek rękopis opowiada o wyjątkowej, już od najmłodszych lat, osobie.

¹ Wśród różnych narodów odkryto co najmniej 68 opowiadań dotyczących tej tematyki. Por. J. Riem, *Die Sintflut. Eine ethnographisch-natur-wissenschaftliche Untersuchung*, Stuttgart 1909; A. Deimel, *Der biblische Sintflutbericht und die Keilschriften*, „Orientalia” 20 (1926), s. 67-79. Najbardziej zadziwiający jest fakt, że wspomnienie to znalazło odbicie w świadomości religijnej ludzi aż na pięciu kontynentach: 13 relacji pochodzi z Azji, 4 z Europy, 37 z Ameryki, 5 z Afryki i 9 z Oceanii.

W obecnym artykule zaprezentuję i porównam materiał biblijny i pozabiblijny dotyczący narodzin Noego celem prześledzenia różnych tradycji interpretacji tego wydarzenia oraz ukazania jego roli w historii potopu.

1. NARODZINY NOEGO WEDŁUG RDZ 5,28-29

Tekst biblijny Rdz 5,28-29 wpisuje się w szerszy kontekst genealogii przedpotopowych patriarchów, należący do tradycji kapłańskiej, na co wskazuje forma i styl wypowiedzi. Przy każdym z dziesięciu patriarchów autor wspomina wiek, w którym został on ojcem, oraz lata życia. Charakterystycznym elementem jest uwaga, że Adam zrodził syna Seta na swój obraz, jako na swoje podobieństwo. Set zatem otrzymał od Boga za pośrednictwem swojego ojca to, co ten otrzymał bezpośrednio od Boga, czyli życie ludzkie². Set przekazał je swoim dzieciom itd. Ostatni w tej linii (przed potopem) jest Noe, będący bezpośrednim potomkiem Setytów oraz spadkobiercą, dzieckiem obrazu Boga (Rdz 5,1). Pod wieloma względami jest on porównywalny z Adamem. Według Rdz 5 urodził się jako pierwszy po śmierci ojca ludzkości. Podobnie jak od Adama, również od niego pochodzą wszyscy ludzie. Pierwsze polecenie, jakie Bóg przekazał Adamowi i Ewie: „Bądźcie płodni i rozmnażajcie się, abyście zaludnili ziemię” (Rdz 1,28), powtarza się w pierwszym poleceniu danym przez Boga Noemu i jego synom po potopie (Rdz 9,1). Jednakże w przeciwieństwie do Adama, który stworzony przez Boga jako istota „bardzo dobra”, sam rezygnuje ze szczególnej więzi z Bogiem³, Noe – drugi Adam przez wolny wybór staje się jedynym sprawiedliwym i prawym spośród zepsutego pokolenia (Rdz 6,8-9). Jest nie tylko protoplastą nowej ludzkości, lecz także pierwszym partnerem przymierza z Bogiem.

Stary Testament, opisując narodziny Noego, podkreśla jego kluczową rolę poprzez przytoczenie etymologii jego imienia. W Rdz 5,28-29 czytamy: „Gdy Lamech miał sto osiemdziesiąt dwa lata, urodził mu się syn. I nazwał go imieniem Noe (נֹחַ) mówiąc: Ten nas pocieszy (זֶה יִנַּחֵמֵנוּ) w pracach i trudach rąk naszych (מִמְעֵשָׁנוּ וּמִמְצָבוֹן יְרֵינוּ) na ziemi, która przeklął Bóg (מִן־הָאָרֶץ)”. Imię Noego najczęściej usiłuje się wywieść od słowa נוח, oznaczającego „odpocząć”⁴, lecz sam autor biblijny wyprowadza je z rdzenia

² Obraz i podobieństwo nie jest oczywiście jednakowe w obu przypadkach, por. S. Łach, *Księga Rodzaju. Wstęp – przekład z oryginału, komentarz*, Poznań: Pallottinum 1962, s. 240.

³ Por. D. Dimant, *Noah in early Jewish literature*, w: *Biblical figures outside the Bible*, wyd. M.E. Stone i T.A. Bergren, Harrisburg 1998, s. 123.

⁴ Taką lekcję zachowała LXX.

czasownikowego נחם (koniugacja piel), co oznacza „pocieszyć”⁵, wskazując tym samym na rolę, jaką Noe miał odegrać w historii potopu. Podczas gdy w Rdz 3,17 Bóg przeklina ziemię ze względu na człowieka, to w Rdz 8,20 zobowiązuje się już więcej tego nie czynić⁶. Owa pociecha, którą zapowiada autor, to fakt, że od chwili złożenia przez Noego ofiary dziękczynnej po potopie Bóg cofa przekleństwo, które zesłał na ziemię po pierwszym grzechu.

Egzegeci zgodnie postulują, iż czasownik נחם nie odpowiada imieniu נח, lecz Menachem. Wnioskują, że wiersz 29. jest późniejszą głosem, dodatkiem redakcyjnym⁷. Tła kultowego dla tego wiersza poszukiwano w kananejskim święcie związanym z przesileniem zimowym, które rozpoczynało czas odpoczynku po trudzie prac wiosenno-jesiennych. Stąd identyfikacja niemowlęcia z bogiem-słońce⁸. Być może odnosi się on do cudownych narodzin Noego z apokryficznej księgi 1Hen 106, w której przypisuje się mu Boże prerogatywy.

Późniejsza interpretacja rabinacka świadoma była problemu związanego z imieniem głównego bohatera potopu i proponowała liczne interpretacje. Biblijne wyjaśnienie z Rdz 5,29 „ten nas pocieszy”⁹ nie przekonało rabinów, którzy uznali, że נחם נחם może jedynie być zastosowane do imienia מנחם lub podobnego rdzenia¹⁰. Genesis Rabba 25,2, przyjmując etymologię „on, który jest przyczyną odpoczynku”, podaje cztery interpretacje: 1) w jego czasie skończył się bunt zwierząt z ludźmi, 2) ziemia cieszyła się odpoczynkiem, nie była zalewana morską wodą, 3) ciała niebieskie spoczywały podczas potopu, 4) arka spoczywała¹¹. Według Yashar Bereshit 13b Matuzalem nazwał wnuka imieniem Noe, ponieważ przyniesie on radość po wielkiej katastrofie. Imie-

⁵ Ten wariant mają: przekład Aquili, targumy aramejskie (Onkelosa, Neofiti, Pseudo-Jonatana), przekłady syryjskie, Vulgata, a także Jub 4,28.

⁶ Teksty omawia N.C. Baumgart, *Gen 5,29 – ein Brückenvers in der Urgeschichte und zugleich ein Erzählerkommentar*, „Biblische Notizen” 92 (1998), s. 21-37.

⁷ Zob. I. Goldziher, *Zur Geschichte der Etymologie des Names nūhi*, ZDMG 24 (1870), s. 207; E.G. Krealing, *The interpretation of the Name Noah in Gen. 5:29*, JBL 48 (1929) nr 3/4, s. 138-143; J. Morgenstern, *A Note on Genesis 5 29*, JBL 49 (1930) nr 3, s. 306-309.

⁸ J.H. Marks, *Noah*, w: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*, t. III, Nashville 1991, s. 556.

⁹ Należy zwrócić uwagę, że w opowiadaniu Rdz 6-9 odnajdujemy rozmaitość reminiscencji imienia Noego. Autor nieprzypadkowo używa rdzenia spółgłoskowego נחם oraz słowa נח, tworząc grę słowną, np. Rdz 6,7 נחם – „zniszczyć”, „zmiążdżyć”; Rdz 6,8 נח – „łaska”; Rdz 8,4 נחם – „osiąść” (arka) itp., zob. J.C. VanderKam, *The birth of Noah*, w: *Intertestamental Essays in honour of Józef Milik*, wyd. Z. Kapera, Kraków 1992, s. 221.

¹⁰ Taką opinię wyraził Rabbi Johanan: „The name is not midrash and midrash is not the name. Either let him be called Noah, then it ought to be read ‘he shall set us at rest’, or Nahman (נחמן), ‘he shall comfort us’” (Gen. Rab. 28.2).

¹¹ Rabbi Józef ben Hanina wyrażał taką opinię; por. Rdz 8,4; zob. L. Ginsberg, *The Legends of the Jews*, Philadelphia: Jewish Publication Society of America 1942, t. I, s. 168.

nia tego używał tylko dziadek, podczas gdy jego ojciec i wszyscy inni nazywali go Menachem – „pociecha”. Metuzalem nigdy nie zdradził prawdziwego imienia wnuka, gdyż bał się, że może on paść ofiarą magicznych zaklęć. Już przy narodzinach wiadomo było, że przyniesie on pocieszenie i zbawienie, ponieważ towarzyszyły mu znaki, a jednym z nich był, według rabinów, fakt, iż nie potrzebował on obrzezania¹².

2. NARODZINY NOEGO WEDŁUG 1HEN 106-107

Wydarzenie opisane tak skrótowo w Biblii doczekało się w literaturze apokryficznej szerokiego rozwinięcia. Świadczy to o tym, że postać i historia Noego oraz czasy, w jakich przyszło mu żyć, były bliskie pisarzom literatury apokryficznej.

Tekst 1Hen 106-107 należy do piątej i zarazem ostatniej sekcji Księgi Henocha etiopskiej zatytułowanej List Henocha. Zanim zostały opublikowane aramejskie fragmenty z Qumran¹³, uczeni jednomyślnie uznali złożony charakter Listu. Rozdziały 106-107 streszczające narodziny Noego według J.T. Milika wydają się pochodzić z większego dzieła, najprawdopodobniej z zaginionej Księgi Noego¹⁴. Nie mają one żadnego związku logicznego z wcześniejszą sekcją 91-105¹⁵. Tekst pochodzi z ok. drugiej połowy I w. przed Chr. (data 4QEn^c) lub nieco wcześniej.

Historię narodzin Noego autor apokryfu bardzo ściśle wiąże z opowiadaniem o zstąpieniu na ziemię aniołów, o ich związkach z córkami ludzkimi oraz spłodzeniu gigantów, zapisanym w 1Hen 6-8. Ogólna struktura opowiadania w obydwu apokryfach (1Hen i 1QapGn) jest podobna. Historia rozpoczyna się narodzinami Noego i wątpliwościami Lamecha, który widząc

¹² L. Ginsberg, *The Legends*, s. 146-147. Inna interpretacja imienia Noego – „ktoś przyjemny, miły” (נח = נחמה); Rabbi Eleazar łączy imię Noego z ריח הניחח, ponieważ jego ofiara była miła Bogu (Gen. R. 25,2; 33,3). Tę etymologię znał także Efreim Syryjski, zob. L. Ginsberg, *Die Haggada bei den Kirchenvätern*, Berlin 1900, s. 73-74.

¹³ Zostały odnalezione dwa teksty 4QEng oraz 4QEnc, odpowiadające następującym fragmentom 91,94 i 104-107.

¹⁴ Por. J.T. Milik, *The Books of Enoch. Aramaic fragments of Qumrân Cave 4*, Oxford 1976, s. 55. Już w XIX w. A. Dillmann, a później także R.H. Charles i F. Martin uznali te rozdz. za część Księgi Noego, por. F. Garcia Martinez, *4QMess ar and the Book of Noah*, w: *Qumran and Apocalyptic: Studies on the Aramaic Text from Qumran*, red. F. Garcia Martinez, Leiden 1992, s. 27.

¹⁵ W 106,7-8 Henoch mieszka razem z aniołami, a w 91-92 żyje na ziemi. J.T. Milik w 4QHen^c zwrócił uwagę na znaczącą pustą przestrzeń między fragmentami, sugerując, że tekst ten stanowi dodatek do Księgi Henocha, zob. *The Books of Enoch*, s. 55-57.

nieziemski wygląd oraz cudowne zdolności dziecka, uznaje, że nie jest jego synem, lecz aniołów. Zwraca się do żony, prosząc, by wyjawiała mu prawdę. Pomimo jej wyjaśnień, Lamech nadal ma wątpliwości, stąd prosi o pomoc swego ojca Matuzalema. Opowiadanie kończy się wraz z przekazaniem wiedzy, którą Matuzalem uzyskał od Henocha w sprawie dziecka, a także wyjaśnieniem imienia Noego. Bliższa analiza obu tekstów pozwoli uchwycić różnice, które zostaną przedstawione po omówieniu obu apokryfów.

1Hen 106-107 rozpoczyna się genealogiczną wzmianką: „I po pewnych dniach mój syn Matuzalem wziął dla swojego syna Lamecha żonę, która zaszła od niego w ciążę [...]”. Tekst grecki poświadczony w 4Q204 poszerza genealogię o jedno pokolenie, cofając się do Henocha. Dodatek ten jest ważny nie tylko z powodu usytuowania Henocha na początku historii narodzin Noego, lecz dlatego, że podaje etymologię imienia Lamecha. Ten szczegół zwrócił uwagę J.C. VanderKama¹⁶, który przyjął, że historia narodzin Noego tworzy ściśle przemyślaną kompozycję, w której etymologie imion bohaterów (Jared, Henoch, Matuzalem, Lamech) stają się elementem łączącym i scalającym całe opowiadanie. Autor 1Hen zstąpienie aniołów sytuuje w czasach Jareda (1Hen 106,13-14). Połączenie jego imienia z tematem upadłych aniołów stanowi paronomazję – grę słowną. Aniołowie i ich potomstwo aż przez cztery pokolenia pomnażali zło na ziemi, które swoje apogeum osiągnęło w czasach Lamecha. Etymologia jego imienia zachowana w tekście greckim brzmi następująco: Ἐκάλεσεν τὸ ὄνομα αὐτοῦ Λαμεχ ἐταπεινώθη ἢ δικαιοσύνη μέχρι τῆς ἡμέρας ἐκείνης – „i nadała mu imię Lamech mówiąc: prześladowana była prawość do tego dnia”¹⁷. Szczególna a zarazem kluczowa rola w opowiadaniu przypadła Henochowi, gdyż jako jedyny ma dostęp do tajemnej wiedzy, m.in. na temat, kim jest dziecko oraz co zwiastowały jego niezwykle narodziny. Nie jest także przypadkiem, że rolę posłańca między Lamechem a Henochem autor przypisał Matuzalemowi, ostatnia bowiem część jego imienia związana jest z hebrajskim czasownikiem מלש – „wysyłać”¹⁸. Wraz z narodzinami Noego w historii ludzkości nastąpił punkt zwrotny: Noe dostarczył pocieszenia, zbawienia, sprawiedliwości oraz kontynuacji rodzaju ludzkiego.

Kolejne wiersze 1Hen 106,5-6 opisują wątpliwości Lamecha dotyczące jego ojcostwa: „Urodziłem dziwnego syna. Podobny jest nie do człowieka, ale do dzieci aniołów nieba [...]. Boję się, żeby coś nadzwyczajnego nie stało się na ziemi za jego życia”. Motyw Noego jako nadludzkiego bohatera odnajduje-

¹⁶ J.C. VanderKam, *The birth of Noah*, s. 216.

¹⁷ Zob. J.T. Milik, *The Books of Enoch*, s. 207-208 – tekst aramejski oraz s. 215 – tekst grecki. Etymologia ta poświadczona jest także przez Filona jako ταπεινώσις („upokorzenie”, „poniżenie”).

¹⁸ Ponadto 1QapGn dodaje interesujący szczegół, iż „przeszedł wzdłuż kraj, aż do ziemi Parwaim i tam odnalazł Henocha” (1QapGn II,23). Autor użył rzadkiego aramejskiego słowa מלש – „ziemia”, tworząc kalambur imienia Matuzalem.

my w innej części 1Hen, w Apokalipsie Zwierząt, która w sposób alegoryczny i zoomorficzny opowiada historię od stworzenia Adama do nowego Adama. Pod postacią zwierząt autor opisuje ludzi, natomiast aniołów pod postacią m.in. ludzi, z dwoma wyjątkami. Pierwszy dotyczy Noego: „urodził się bykiem, ale stał się człowiekiem” (1Hen 89,1), „biały byk, który stał się człowiekiem, wyszedł ze statku” (1Hen 89,9), drugi Mojżesza (1Hen 89,36). Wątpliwości Lamecha wzbudził niezwykle wygląd dziecka. „Ciało jego było białe jak śnieg i czerwone jak kwiat róży, a włosy na jego głowie [były] białe jak wełna [...]. Kiedy otworzył swe oczy, napełnił cały dom jasnością jak słońce, tak, że cały dom był nad wyraz jasny. Kiedy zabrano go z rąk akuszerki, otworzył swoje usta i mówił o Panu Sprawiedliwości” (1Hen 106,2-3).

J.C. VanderKam, poszukując podobnych opisów w Starym Testamencie, zwraca uwagę na teksty z Księgi Daniela. Pierwszy dotyczy wizji Przedwiecznego: „Szata jego była biała jak śnieg, a włosy jego głowy jakby z czystej wełny” (Dn 7,9). Drugi – wizji anioła: „a oto stał pewien człowiek ubrany w lniane szaty, a jego biodra były przepasane czystym złotem, ciało zaś było podobne do tarszyszu, jego oblicze do blasku błyskawicy, oczy jego były jak pochodnie ogniste, jego ramiona i nogi jak błysk polerowanej miedzi, a jego głos jak głos tłumu” (Dn 10,5-6). Trzeci tekst odnosi się do ludzi sprawiedliwych: „Mądrzy będą świecić jak blask sklepienia, a ci którzy nauczyli wielu sprawiedliwości jak gwiazdy przez wieki i na zawsze” (Dn 12,3). Autor korzysta z tradycyjnego języka używanego przy opisie aniołów lub innych nadzwyczajnych osób, pełniących ważną rolę, w celu ukazania wyjątkowego statusu Noego (symbolizują to białe włosy, biel i czerwień skóry, pełne blasku oczy, które rozświetlają wszystko wokoło, a także umiejętność mówienia zaraz po urodzeniu).

Wyjątkowość Noego już w Starym Testamencie została wyrażona poprzez charakterystykę jego osobowości: „Noe, człowiek prawy (צַדִּיק), wyróżniał się nieskazitelnością (תָּמִים) wśród współczesnych sobie ludzi” (Rdz 6,9). Późniejsze teksty Starego Testamentu sławiły i podkreślały ten szczególnie status Noego. Ez 14,14.20 wymienia go na czele trzech wybitnych „sprawiedliwych” pozaizraelskich obok Daniela i Hioba. Autor Księgi Mądrości widzi w nim jednego ze „sprawiedliwych”, którym kierowała Mądrość (Mdr 10,4), podobnie jak Księga Syracha (44,17).

Wyjątkowa sprawiedliwość Noego stała się również tematem rozważań Filona z Aleksandrii. Będąc wnikliwym filozofem, zastanawia się, dlaczego Biblia nie podaje absolutnie żadnego przykładu dobrego czynu Noego¹⁹. Problem ten rozwiązuje, twierdząc, że był on doskonały od momentu narodzin, a imię jego znaczy „sprawiedliwość”²⁰.

¹⁹ Leg All 3,24,77; Abr 5,27.

²⁰ Tamże.

1Hen zachował dwie możliwe etymologie imienia bohatera. Jedna z nich jest zbieżna z Rdz 5,29. „Nadał [Matuzalem] temu dziecku imię Noe, albowiem on **pocieszy** ziemię po całym zniszczeniu” (1Hen 107,3). Druga brzmi: „nazwij go imieniem Noe, bo on będzie dla ciebie **resztą** i on i jego synowie zostaną ocaleni ze zniszczenia” (1Hen 106,18). We fragmencie 4Q204, zbieżnym z 1Hen 106,13-107,2, J.T. Milik zwraca uwagę jeszcze na trzecią możliwość rozumienia imienia Noe, wyrażoną poprzez rzeczownik פלטח – „zbawienie” i czasownik יפלטח – „będzie uratowany” (4Q204 5,2,24-25)²¹. Taka interpretacja imienia Noego nie była obca także Syrachowi (ok. II w. przed Chr.). Dokonując relektury historii Noego, nazywa go „okupem, dzieki któremu ocalała reszta (κατάλειμμα) dla ziemi, kiedy przyszedł potop” (Syr 44,17-18). Zachowany tekst hebrajski zastępuje gr. ἀντάλλαγμα słowem הַחֲלִיף²² (koniugacja hifil), które występuje tylko w Hi 29,20 i 14,7, wyrażając ideę ponownego odnowienia, odrodzenia, wypuszczenia pędów. Syrach pojęcie „reszty”, odnoszące się do osoby Noego, uzupełnia poprzez obraz odnowy lub być może pojęcia „odrośli”²³. Dzięki Noemu, jedynemu sprawiedliwemu, ocalała nie tylko ziemia, ale ludzkość, gdyż stał się on nowym pędem, nasieniem potomności (Mdr), „rośliną sprawiedliwości” (1Hen).

W 1Hen dwukrotnie Henoch zapewnia Matuzalema, że Noe faktycznie jest dzieckiem Lamecha (1Hen 106,18; 107,2) jednocześnie przepowiada rolę, jaką dziecko to odegra w najbliższej przyszłości. Noe stanie się gigantem, olbrzymem, ale nie z ciała, **lecz z ducha**. Jest on przeciwieństwem gigantów opisanych w 1Hen 106,17: „Zrodzą na ziemi gigantów, ale nie z ducha, lecz z ciała i będzie wielki gniew na ziemi, a ziemia zostanie oczyszczona z wszelkiego zepsucia”.

²¹ Pierwsza fraza: „odpoczynkiem nazwij tego chłopca, który się urodził, nazwij go Noe” (frag. 5, kol. 2,22-23) bazuje na późniejszym rozumieniu hebrajskiego przymiotnika נון lub aramejskiego נון – „spokojny”, „cichy”. Druga możliwość to „reszta” od czasownika שמה. Ta etymologia poświadczona jest przez Filona z Aleksandrii, za: J.T. Milik, *The Books of Enoch*, s. 213.

²² Zastąpienie hebr. הַחֲלִיף forma rzeczownikowa od rdzenia czasownikowego חלף przez tłumacza LXX greckim ἀντάλλαγμα występuje jeszcze w Ps 55,20.

²³ I. Levi zwrócił uwagę, że w Misznie wyrażenie חֲלִיף ma znaczenie „odrośl”, natomiast Filon napisał: „raz zbawiony, rozpowszechnił się w potężne korzenie (ρίζα) o wspaniałym pięknie, z których pokolenie mądrości (τὸ σοφίας [...] γένος, por. Mdr 10,4) mogło na nowo zazielenić się jako roślina”; zob. M. Gilbert, *La critique des dieux dans le Livre de la Sagesse* (sg 13-15), AnBib 54, Rome 1973, s. 113.

3. NARODZINY NOEGO WEDŁUG 1QAPGN II-V

Historia narodzin Noego w Apokryficznej Księdze Rodzaju²⁴ (*nota bene* na początku badań utożsamianej z Księgą Henocha²⁵, a później z Apokalipsą Lamecha²⁶) stanowi jej **integralną część**. Dzieło powstało najprawdopodobniej ok. I w. przed Chr. lub w pierwszej połowie I w. po Chr.²⁷ Na treść zwoju składają się opowieści patriarchów (częściowo autobiograficzne). Punktem wyjścia opowieści o Noem i potopie była biblijna Księga Rodzaju. Według R. Steinera autor 1QapGn korzystał także z Księgi Lamecha oraz z Księgi Noego (כְּתָב נֹחַ)²⁸. W literaturze przedmiotu trwa dyskusja na temat źródeł Apokryficznej Księgi Rodzaju i jej relacji do innych apokryfów, szczególnie 1Hen i Jub²⁹. Zależność źródłowa jest trudna do ustalenia, dlatego F. Garcia Martinez proponuje drogę pośrednią, przyjmując, że materiał związany z Noem w 1Hen, Jub, 1QapGn został zaczerpnięty ze wspólnego źródła, jakim była zaginiona Księga Noego³⁰.

²⁴ Historia badań nad 1QapGn jest bardzo bogata. Pierwsi edytorzy, N. Avigad, Y. Yadin, wydali tylko 5 z 22 kolumn tekstu (*A Genesis Apocryphon: A Scroll from the Wilderness of Judaea: Description and Contents of the Scroll, Facsimiles, Transcription and Translation of Columns II, XIX-XXII*, Magnes Press of the Hebrew University and Heikhal Ha-Sefer, Jerusalem 1956). Z czasem, wykorzystując najnowszą technologię, naukowcy byli w stanie odtworzyć znaczną część tekstu, w szczególności dotyczącą historii Noego. W następnych latach publikowano kolejne odczytane kolumny tekstu. Na szczególną uwagę zasługują prace: J.C. Greenfield, E. Qimron, *The Genesis Apocryphon Col. XII, Studies in Qumran Aramaic*, *Abr-NahrainSup* 3, red. T. Muraoka, Louvain: Peeters 1992 oraz B. Zuckermann, M. Lundberg, *Ancient Texts and Modern Technology*, The West Semitic Research Project of the University of California, *AJS Perspectives*, Fall/Winter 2002, 13-15 (Photo of old 1Q20 reconstructed = cols. 0-1).

²⁵ Do takiego wniosku doszedł W.F. Albright na podstawie zaledwie 34 wierszy, jakie zostały mu przesłane przez J.C. Travera. Zob. L. Stefaniak, *Apokryf aramejski Księgi Rodzaju*, *RBL* 10 (1957), s. 445-446.

²⁶ Por. J.T. Milik, *The Books of Enoch*, s. 86-87.

²⁷ Apokryf ten jest ważnym dokumentem języka aramejskiego, którym posługiwano się na terenie Palestyny w epoce niezbyt odległej od czasów Chrystusa. Datacja metodą C¹⁴ dowiodła, że zwój pochodzi z okresu między 73 r. przed Chr. a 14 r. po Chr.

²⁸ Por. R. Steiner, *The Heading of the Book of the Words of Noah on a Fragment of the Genesis Apocryphon*, *DSD* 2 (1995), 69.

²⁹ Hipotezy o zależności 1QapGn od Jub broni m.in. J.A. Fitzmyer (*The Genesis Apocryphon of Qumran Cave 1*, Roma 1971², s. 16-19).

³⁰ Argumenty na temat tej hipotezy zob. 4QMess ar, s. 40. Sprawa zawartości Księgi Noego nie jest tak prosta. W. Baxter słusznie zwrócił uwagę, że tradycja noachicka sama w sobie jest niejednorodna. Proponuje, by do rozwiązania tego problemu wykorzystać zasady krytyki Ewangelii. Księga Noego mogłaby składać się z wielu różnych tradycji z nim związanych lub też mogło być więcej ksiąg spisanych na jego temat. Uważa jednak, że problem stanowi udowodnienie, która z tradycji o Noem była zawarta w jego księdze, a nie odrzucenie jej ist-

Tekst Apokryficznej Księgi Rodzaju zachował się w dość dobrym, choć częściowym stanie (historia urywa się wraz z 27. wierszem). Wątki dotyczące narodzin Noego, wątpliwości Lamecha i zapewnienia Henocha są opisane aż do V kolumny. Skrótowo prezentują się one następująco. Lamech, mówiąc w pierwszej osobie, podaje w wątpliwość swoje ojcostwo, uważa, że dziecko pochodzi „od świętych lub od gigantów” (1QapGn II,1). Prosi swoją żonę Bitenos³¹, by wyjawiała mu prawdę. Związując się przysięgą, zapewnia go ona o jego ojcostwie: „Przysięgam ci na Wielkiego Świętego, na Króla Niebios, [...] że z ciebie jest to nasienie, z ciebie jest ta ciąża, z ciebie powstał [ten] owoc [...], a nie z kogoś obcego, i nie z żadnych stróżów ani z żadnych synów niebios” (1QapGn II,13-16). Mając nadal wątpliwości, Lamech prosi o pomoc swojego ojca Matuzalema. Opowiadanie kończy się, gdy Matuzalem zaczyna opowiadać Henochowi o dziecku. Tekst z II kolumny wydaje się mieć wiele paralel z omówionym tekstem z 1Hen 106. Bliższa analiza obu tekstów pozwala na wychwycenie różnic. Pierwsza dotyczy narratora opowiadania. W 1Hen 106 jest nim sam Henoch, w apokryficznej Księdze Rodzaju – Lamech. Druga dotyczy rozmowy Lamecha z Bitenosz. Wypowiedź ta zostaje pominięta w 1Hen. Zapewne szczególnie ten związany jest z celem kompozycji dzieła oraz głównym narratorem opowiadania. Trzecia zaś różnica dotyczy braku informacji w 1QapGn na temat przyczyny wątpliwości i konsternacji Lamecha. W związku z tym, iż w tekście mamy lukę, możemy przypuszczać, że wątpliwości mogły być podobne do tych, zapisanych w 1Hen 106,2-3, czyli cudowne właściwości fizyczne dziecka. Mimo rozbieżności, tłumaczonych zazwyczaj dowolnością korzystania ze źródeł, obydwie apokryfy podejmują ten sam problem, stawiając sobie pytania: kim był Noe? czy urodził się z nasienia aniołów? dlaczego Lamech ma wątpliwości? I udzielają tej samej odpowiedzi: Noe jest zrodzony z nasienia człowieka nie aniołów, istot pozaziemskich; apokryfy te jednocześnie podkreślają wyjątkowy status Noego.

Autor 1QapGn, przepracowując tekst Rdz 6,8-9, idzie jeszcze dalej niż autor 1Hen³²:

„¹[...] I w łonie tej, która mnie zrodziła doszedłem do *sprawiedliwości*. I kiedy wyszedłem z łona mojej matki, zostałem zasadzony do *sprawiedliwości*. ²[We] wszystkie moje dni praktykowałem *sprawiedliwość* i chodziłem ścieżkami wiecznej prawdy. I ze mną był Święty [...] ³na moich drogach zasiedliła się *sprawiedliwość*, aby ostrzegać mnie przed ścieżkami niegodziwości, które [...] ⁴[...] ... [...] i opasałem moje łądzwie na widok *sprawiedliwości* i mądrości. [...] ⁵ [Va-

nienia z powodu „sprzecznych” opowiadań. Zob. W. Baxter, *Noahic Traditions and the Book of Noah*, JSP 15/3 (2006), s. 190.

³¹ W formie etiopskiej Betends. Imię żony występuje jeszcze w Jub 4,28.

³² Noe podkreśla swoją sprawiedliwość i prawość poprzez użycie aż sześciokrotnie terminu קישט lub קישטא jako aramejskiego ekwiwalentu צדק.

cat] ⁶Następnie ja, Noe, stałem się mężczyzną i uchwyciłem się *sprawiedliwości* i umocniłem się w [...] (VI, 1-6).

Noe jest sprawiedliwy już w chwili poczęcia, w łonie matki. Sugeruje to, iż jest on wybranym Bożym. Zostaje on „posadzony”, „zaszczepiony” dla sprawiedliwości. Wspomina o tym również Księga Jubileuszów, kreśląc testament Noego: „A teraz moje dzieci słuchajcie i czyncie prawo i sprawiedliwość tak, abyście byli zaszczerpieni (zasadzeni) w sprawiedliwości na powierzchni całej ziemi i abyście byli ukoronowani przed Bogiem, który wybawił od wód potopu” (Jub 7,34)³³.

4. NOE – BOŻY WYBRANIEC (4Q534)

Rękopis 4Q534 znany jest pod różnymi nazwami: 4QMess; 4QNoah; 4QWybraniec Boga; 4QNarodziny Noego. Jego fragmentaryczność, a także intrygująca treść sprowokowały burzliwą dyskusję, szczególnie wśród uczonych zajmujących się żydowskim mistycyzmem oraz judaistycznym *Sitz im Leben* Nowego Testamentu³⁴. Pierwszy wydawca, J. Starcky³⁵, uważał, że zawiera on horoskop Mesjasza, a A. Dupont-Summer³⁶, komentując tekst, przyjął jego mesjański charakter. Rękopis datuje się na okres herodiański – około pierwszej połowy I w. przed Chr.³⁷

Tekst opisuje fizyczne cechy bohatera, prawdopodobnie w dniu jego narodzin³⁸, jednakże nie wymienia jego imienia. Szczególne znaki to rude włosy i znamiona na ciele. Najważniejszą cechą owej postaci w przeszłości bę-

³³ Warto zaznaczyć, że w Księdze Henocha występuje termin „roślina sprawiedliwości” w odniesieniu do Noego (אֲשֶׁר קָרָאָהּ לְ[?]) 4QEn^c 1,5.

³⁴ Wynik dyskusji zob. C.A. Swanson, *Birth of the Chosen One (4Q534)*, w: *Dictionary of New Testament Background*, wyd. C.A. Evans, S.E. Porter, Leicester 2000, s. 170-171.

³⁵ *Un texte messianique araméen de la Grotte 4 de Qumrân*, w: *Mémorial du cinquanteenaire de l'École des langues orientales de l'Institut Catholique de Paris*, Paris 1964, s. 51-66. Później zmodyfikował swoją pierwszą interpretację, przyjmując sugestię Fitzmyera i uznając, że tekst ten nie odnosi się do Mesjasza, lecz do Noego. Zob. tenże, *Le Maître de Justice et Jésus*, „Le Monde de la Bible” 4 (1978), s. 53-55.

³⁶ *La Secte des Esséniens et les Horoscopes de Qumrân*, „Archeologie” 15 (1967), s. 24-31.

³⁷ Por. F.M. Cross proponuje datację powstania rękopisu na 30 r. przed Chr. do 20 po Chr. *The Development of the Jewish Scripts*, w: *The Bible and the Ancient Near East. Essays in honour of W.F. Albright*, Garden City 1961, s. 138. R. Eisenman oraz M. Wise do tej samej kompozycji co 4QMess zaklasyfikowali także 4Q535 i 4Q536 (*The Dead Sea Scrolls Uncovered*, Element: Shaftesbury, Dorset 1992, s. 33-37).

³⁸ Tekst 4Q535 kol.1,3 podaje nawet dokładną wagę noworodka – 300 szekli.

dzie znajomość trzech ksiąg. Pozna on sekrety ludzkie, a jego wszystkie plany się spełnią, gdyż jest „wybrańcem Boga” (בְּחִיר אֱלֹהִים הוּא) i powiernikiem Bożych sekretów. Podstawowe pytanie brzmi: kto jest główną postacią tego tekstu? A. Caquot³⁹ zaproponował, że tajemniczą osobą jest figura mesjasza oczekiwanego przez społeczność qumrańską i zasugerował, że najlepszym kandydatem jest Henoch. J.C. Greenfield⁴⁰ próbował utożsamić postać „wybrańca” z Melchizedekiem. J.T. Milik⁴¹, za J.A. Fitzmyerem⁴² i P. Grelotem⁴³, przyjął identyfikację głównego bohatera z postacią Noego. Podobnie G. Vermes⁴⁴ przyznaje, że mamy tu do czynienia jedynie z odniesieniem do historii Noego. Identyfikacja tajemniczej osoby z Noem opiera się na odczytaniu serii znaków zawartych w tekście, które wzięte razem mogą stanowić przekonujące rozwiązanie. F. Garcia Martinez⁴⁵ wymienia sześć takich znaków: znajomość trzech ksiąg (linia 5), dotarcie do wyższej sfery (linia 6) ze swoim ojcem i jego synami, życie i starość (linia 7), znajomość sekretów człowieka (linia 8), mądrość, która dotrze do wszystkich ludzi (linia 8), oraz że jest wybrańcem Boga (linia 10).

Szczególnie trzy z nich oraz ich interpretacja są niezmiernie interesujące: trzy księgi, znajomość sekretów nieba, wybrańiec Boga. Autor rękopisu 4Q534 nie informuje wprost, o jakie księgi chodzi. Trafna wydaje się opinia P. Grelota, który uważa, że trzy księgi (תְּלַת סְפָרִים) odnoszą się do ksiąg Henocha (Księga Astronomiczna, Księga Czuwających i Księga Snów)⁴⁶. Jub 4,17-22 wyjaśnia, że Henoch był pierwszym człowiekiem, który nauczył

³⁹ Por. F. Garcia Martinez, *4QMess ar*, s. 1 i 8-11.

⁴⁰ *Prolegomenon*, w: *3 Enoch; or the Hebrew Book of Enoch. Edited and Translated for the First Time with Introduction*, wyd. i tł. H. Odeberg, Commentary & Critical Notes, New York 1973, s. XX-XXI.

⁴¹ Zob. *The Book of Enoch*, s. 56. Tekst o narodzinach Noego w 4Q534 różni się znacząco od opisów zawartych w innych dokumentach. Nie ma informacji, że narodziny Noego wzbudzają wątpliwości Lamecha, jego ojca (1Hen, 1QapGn). Ponadto większość tekstu skupia się na późniejszym życiu Noego, eksponując jego niesamowite zdolności jako mędrca.

⁴² J.A. Fitzmyer (*The Aramaic „Elect of God”. Text from Qumran Cave IV, CBQ 27* (1965), s. 371) nie dostrzegł, pomimo przytaczanej frazy o „wybrańcu Boga”, mesjanicznych aluzji, ponieważ sam tytuł „wybrańiec Boga” nie jest zawsze tytułem mesjanicznym. Zinterpretował go jako tekst odnoszący się do Noego. Uznał za przykład późnych fascynacji związanych z jego cudownymi narodzinami opisywanymi w literaturze pozabiblijnej. Zob. M. Baraniak, *Wybrany spośród wybranych według 4Q534-536*, „*Studia Judaica*” 10 (2007) nr 2(20), s. 212.

⁴³ *Enoch et ses Ecritures* (RB 82 (1975), s. 493-494), który umieszcza 4QMess w perspektywie literatury henochiańskiej.

⁴⁴ *The Complete Dead Sea Scrolls In English*, New York 1997, s. 357.

⁴⁵ Szerzej na temat wymienionych argumentów zob. *4QMess ar*, s. 19-24.

⁴⁶ Np. J. Carmignac sugerował, że chodzi o księgi społeczności qumrańskiej: Reguła Całego Zgromadzenia (1Qsa), Reguła Wspólnoty (1QS) oraz Dokument Damasceński (CD).

się sztuki pisania i spisał wszystko, czego go nauczyli aniołowie. Księga została przekazana Matuzalemowi, następnie Lamechowi aż do Noego.

Wyrażenie *וידע רזי אנשא* – „pozna sekrety ludzkie” ze względu na słowo *רז* – „sekret”, „tajemnica”, można zrozumieć dwojako. Pierwsze znaczenie – wyjawienie tajemnic nieba przez aniołów ludziom (1Hen 7,1; 8,1-3; 9,6; 10,7; 16,3), drugie – tajemnice, które Bóg objawił Henochowi (1Hen 106,19; 1Hen 104,10; 1Hen 83,7)⁴⁷. W naszym kontekście prawdopodobnie chodzić będzie o wszystkie sekrety dotyczące ludzkości. Jeżeli połączymy „sekrety” z trzema księgami wspomnianymi w linii 5, to można przyjąć hipotezę P. Grelota, że odzwierciedlają one treść Księgi Henocha⁴⁸.

Termin „wybraniec Boga” (*בחיר אלהא הוא*) w literaturze qumrańskiej pojawia się raz w 1QpHab 10,13 w języku hebrajskim i w liczbie mnogiej, odnosząc się do członków wspólnoty („gdyż znieważyli i obrazili wybrańców bożych”), natomiast w literaturze międzytestamentalnej użyty jest w Księdze Przypowieści (1Hen 37-71) na oznaczenie „Syna Człowieczego” i „Namaszczonego”. Ani pierwsze, ani drugie odniesienie nie jest identyczne i nie może stanowić materiału porównawczego⁴⁹. Identyfikując postać z Noem, podkreśla się, że został wybrany, by kontynuować istnienie ludzkości po potopie.

Dlaczego Noe? Już Rdz 6,9 mówi, że jedynie on w całym pokoleniu był człowiekiem prawym i sprawiedliwym. Jub 10,17: „Z powodu swojej sprawiedliwości, w której był doskonały (Noe), jego życie było najwznioślejsze ze wszystkich ludzi, z wyjątkiem Henocha”. W tekstach 1Hen pojęcia „wybrany” i „sprawiedliwy” często występują obok siebie, np.: 1,1 w greckim tekście „Ἐλεκτὸς Δικαίου” w etiopskim „heruyân wašadeqân”; 93,10: „heruyân šadeqân”. W Księdze Przypowieści bardzo często wyrażenie „sprawiedliwy” i „wybrany” zredukowane jest do prostego „wybraniec”⁵⁰.

⁴⁷ W tekstach qumrańskich ponad 50 razy występuje ten termin, jednakże odnosi się on do tajemnic Boga (*אל רזי*) 1QS 3,23; 1QpHab 7,8; 1QM 3,9; 16,11.

⁴⁸ Por. F. Garcia Martinez, *4QMess ar*, s. 11.

⁴⁹ Pierwsze użycie nie dotyczy pojedynczej osoby, a drugie być może jest chrześcijańską interpolacją. Oszacowanie konkretnego znaczenia jest o tyle trudne i skomplikowane, że zdanie to nie jest kompletne i można je różnie podzielić. Poza tym można je rozumieć w sensie rzeczownikowym, jak i jako participium, co również może mieć wpływ na ewentualną interpretację.

⁵⁰ 1Hen 40,5; 45,3; 49,2.4; 51,3.5; 52,6.9; 53,6; 55,4; 61,5.8.10; 62,1

5. WNIOSKI

Opis narodzin Noego wraz z redakcyjną glosą wyjaśniającą etymologię jego imienia w Rdz 5,28-29 w literaturze pozabiblijnej doczekał się szerokiego opracowania. O ile w Starym Testamencie zostaje podkreślona sprawiedliwość i nieskazitelność Noego (Rdz 6-9, Ez, Mdr, Syr), to autorzy literatury apokaliptycznej (List Henocha, 1QapGn oraz 4Q534), opisując jego wyjątkowe narodziny, podkreślają sprawiedliwość *par excellence*, jego rolę w historii, w czasie, gdy na ziemi rozprzestrzeniła się nieprawość w związku z grzechem upadłych aniołów. Apokaliptycy, zainteresowani spekulacjami na temat historii i eschatologii, chętnie podejmowali dawne zapowiedzi podatne na interpretacje, nadając im swoistą aktualność w świetle teraźniejszych i przyszłych zdarzeń⁵¹. Nie widząc możliwości zbawienia w ramach historycznych, utrzymują, że Bóg stworzył dwa światy (por. 4 Ezd 7,50). Ten świat jest w mocy zła i dąży nieuchronnie do katastrofy, która zarazem będzie stanowić wstęp do wieku przyszłego. Nie dziwi zatem fakt, że tematy potopu i postać Noego znalazły podatny grunt w wyrażeniu tych poglądów. Końcowy redaktor 1Hen 106-107, włączając opis cudownych narodzin Noego, zapewne chciał przedstawić przyszłą historię. Po potopie ludzie z pokolenia na pokolenie będą czynić zło, do czasu, aż nastanie pokolenie sprawiedliwych. Zło zostanie ostatecznie zniszczone i zatriumfuje dobro. W schematycznej historii Apokalipsy Tygodni D. Dimant⁵² zwraca uwagę, że potop jest określany „pierwszym końcem”, analogicznym do „ostatniego końca” (1Hen 93,4). W tym kontekście sprawiedliwy Noe staje się prototypem małej i sprawiedliwej grupy, żyjącej pośród niegodziwości, u zarania ery eschatycznej, która przeżyje i zbuduje lepszy i sprawiedliwszy świat. Poprzez przywołanie nieskazitelności i sprawiedliwości Noego można upatrywać w nim reszty eschatologicznej, czyli świętej i doskonałej, reszty stanowiącej lud sprawiedliwy, która ukaże się w osobie Mesjasza. Niektórzy Ojcowie Kościoła uznali Rdz 5,29 za proctwo mesjańskie w sensie typicznym. Noe jest dla nich figurą największego pocieszyciela, Mesjasza.

⁵¹ Por. L. Stachowiak, *Apokaliptyka i eschatologia u progu ery chrześcijańskiej*, AK/1 63 (1971), s. 60.

⁵² Por. D. Dimant, *Noah in Early Jewish Literature*, s. 135. Pojęcie Noego jako sprawiedliwego jest centralne w pismach społeczności qumrańskiej i jest wyrażone terminem „wieczna roślina – מִשְׁתֵּי עוֹלָם” (1QS 8,5; 11,8; 1QH 6,15; 8,6). Analogia między pierwszym i ostatnim sądem jest podkreślona i zaakcentowana przez strukturalny paralelizm. Por. J. VanderKam, *Studies in the Apocalypse of Weeks (1Enoch 93,1-10; 91,11-17)*, CBQ 46 (1984), s. 519. Motywy ten odnajdujemy także w Nowym Testamencie Mt 24,37-39; Łk 17,26.

Opis cudownych narodzin Noego – jak słusznie zauważa J.A. Fitzmyer⁵³ – nie jest bez znaczenia dla lepszego zrozumienia gatunku literackiego opisu dzieciństwa Jezusa z Ewangelii Łukasza i Mateusza (wątpliwości Lamecha, i wątpliwości Józefa, potwierdzenie ojcostwa, potwierdzenie wyjątkowej roli dziecka). Jest on świadectwem, że tego typu opisy znane były w literaturze judaizmu palestyńskiego przed narodzeniem Jezusa.

**THE BIRTH OF NOAH IN THE BIBLICAL TRADITION (GEN 5:28–29)
AND IN THE APOCRYPHAL LITERATURE
(1QAPGEN I, 22 – V; 1EN 106-107; 4Q534)**

Abstract

The theme of Noah's birth has found a much more developed elaboration in the extra-biblical tradition than in the Bible itself. When describing the descendants of Adam in Gen 5 the author concentrates its attention on the etymological explanation of Noah's name. The Old Testament stresses Noah's exceptional justice and righteousness (Gen 6-9; Ez 14:14); in the sapiential texts, he becomes the example of humankind redeemed by God. The extrabiblical literature develops the tradition about the birth of Noah and about his role in the flood story. He is depicted as an exceptional child with exceptional capacities and unusual beauty; hence come his father's doubts about the conception of Noah. The paper concentrates on the presentation of the biblical text about Noah and his birth, and on the comparison of that text with the extrabiblical tradition. The different interpretations found in the texts concerning Noah's birth and name are shortly discussed.

⁵³ *The Genesis Apocryphon*, s. 123.